

Zimányi Árpád (szerk.): **A II. egri kiejtési konferencia.** Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Sectio Linguistica Hungarica, Eger, 2006.

1965. október 22–23-án rendezte meg a Magyar Nyelvtudományi Társaság – Eger város vezető testületeinek és az Egri Pedagógiai Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének közreműködésével – Helyes kiejtés, szép magyar beszéd címmel az „egri kiejtési konferencia” néven azóta is emlegetett tudományos tanácskozást.

Már évekkel ezelőtt megfogalmazódott testületek és szakemberek részéről a kívánság új „kiejtési konferencia” szervezésére; ezt az óhajt és a hangzó beszéddel való több szempontú, eltérő módszerű foglalkozást fontosnak tartva az egri Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és az Anyanyelvápolók Szövetsége létrehozta – éppen negyven évvel az első konferencia után – 2005. október 22-én a második ilyen tárgyú egri konferenciát. Ennek előadásait tartalmazza a most, néhány hónappal a konferencia után megjelent kötet.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében Gerstner Károly, a Társaság titkára szolt arról, hogy négy évtized már lehetőséget ad a helyzetjellemzésen kívül a változási folyamatok felvázolására is; mindennek teljességre törekvő kifejtése – állapította meg – nem e rövid konferencia feladata, hiszen az MTA Nyelvtudományi Intézete, az ELTE Fonetika Tanszéke korszerű szemléletű és a szükséges technikai felszereléseket sem nélkülöző fonetikai kutatásainak eredményeit folyamatosan közzé teszik, gyakorlati szempontból pedig a nyelvi ismeretterjesztés, valamint a beszédversenyek viszik előre a hangzó beszéd ügyét.

Zimányi Árpád, az egri nyelvészeti tanszék vezetője ezt követően összefoglalta az 1965-ös konferencia eredményeit, és ismertette határozatait.

Az első előadást – miként az 1965-ös konferencián a vitaindító előadást – Deme László tartotta. Összefoglalása szerint a hangzó beszéd vizsgálatához az első nagy buzdítást Kodály Zoltán 1937-ben közzétett „Riadó”-ja adta; Szathmári István bibliográfiájának adata szerint 1937-től 1965-ig mindössze negyven közlemény szolt e témáról a magyar szakirodalomban; az 1965-ös konferenciát követően Elekfi László és Wacha Imre szövegfonetikai kötetének bibliográfiája már mintegy nyolcszáz könyv- és tanulmánycímet sorol fel. A fellendülés az első konferencia jelentős hatásán kívül több tényezőnek tudható be. Nem készült el azonban az akkor tervezett összefoglaló mű: a magyar kiejtés kézikönyve.

Az elmúlt negyven év alatt – állapította meg Deme László – nemcsak a kutatásban születtek értékes eredmények, hanem számottevő és hasznos gyakorlati tevékenységi formák is: „Péchy Blanka színművésznek és volt kultúrdiplomatának” köszönheti a magyar társadalom és benne az oktatásügy a beszédversenyeknek és -mozgalomnak létrejöttét és kiszélesedését, melyben „az ifjúságnak egy olyan részét érintjük meg, amelyik a beszédkultúrán keresztül az érintkezésforma és a magatartás kultúráján át egy belső kulturáltság, a humanitás és az empátia életelvtelvé tételére törekszik”. A laikusmozgalmak természetesen igénylik a szakemberek irányító részvételét, mert a teória és a praxis szétválasztása mindkét terület kárára válik.

Bolla Kálmán Hangzásbeli változatosságok megítélése nyelvészeti-fonetikai szempontból című előadása a szerzőnek több évtizedes fonetikai kutatásaira támaszkodva foglal össze „következtetéseket a változásokat, a diakrón folyamatokat illetően is”. Megállapítja, hogy a nyelvjárási beszéd visszaszorult; ma a család és az iskola mellett az angol nyelvi és a médiahatás érvényesül, az utóbbi „jó és károsító elemekkel egyaránt”. A tudatzavar, az értékzavar, a kommunikációs zavar stb. rontja a megértést; romlott a beszélők erkölcsisége, nyelvi igényessége.

A tanulmány a nyelvtudományban bekövetkezett szemlélet- és módszerváltások kapcsán szolt azokról az eredményekről, amelyek az interdiszciplináris kutatásoknak és az interlingvális egybevetéseknek köszönhetők: komplex vizsgálatok szükségesek és lehetségesek. Összefoglalja a magyar beszéd artikulációs és percpációs normájának fonetikai sajátságait, majd megállapítja, hogy ezekkel ellentétben a mindennapi beszédben jelentkező enerváltság, a beszédleégzés renyhessége a magyarra jellemző markáns hangképzést ellehetetleníti, az artikulációs mozgások elerőtlenedése „rontja a beszéd hangzósságát, vokális jellegét”. A szupraszegmentális sajátságok közül a beszédtempóról szolt, vitatva a megállapítása szerint szakmailag nem kellően megalapozott nézeteket. A tudományos eredmények segítenek annak elhatárolásában, hogy a változások közül „mi a megengedhető, és mi károsítja a nyelvi rendszert”.

Tolcsvai Nagy Gábor A hangos beszéd és a nyelvi norma című tanulmánya a norma fogalmának különféle felfogásait elemzi, kiindulva abból, hogy a hangos beszéd helyessége a magyar művelődésnek, a magyar nyelvtudománynak és az anyanyelvoktatásnak egyaránt fontos kérdése. A helyesség kategóriáját a norma fogalmával kapcsolatba kell hozni; a normameghatározások közül az etnometodológiai, interakciós megközelítés a normának a sztenderddel való azonosításánál tágabb értelmezését teszi lehetővé; a normák azt szabályozzák, hogy egy közösség tagja egy szituációban milyen módon viselkedjk a közösség egy másik tagjával kapcsolatba lépve. A közösségi normák lehetnek törvények (kötelező normák), illemek, szabályok (szükséges normák) és szokások

(lehetséges normák). A normák tehát (R. Bartsch nézete alapján is) a szociálisan helyes formákat jelölik ki mintaként. A megszokottságnak tekinthető normát a funkcionális és holista kognitív nyelvészet a begyakorlottsággal és a konvencionáltsággal jellemzi. Ennek prototipikus mértékének való megfelelés vagy az attól való eltérés adja a fokozatokat, skalárisan leírható módon. A mai társadalmak tagolt szerkezetűek, a beszélő anyanyelvének azt a változatát sajátítja el anyanyelvváltozatként, amelybe beleszületik. Ehhez viszonyítva a többi nyelvváltozatot megtanulja. A sztenderd (szten-derdizáció) a polgári közösség és kultúra lényegi összetevőjét valósítja meg a képzésben. A helyes hangzó beszéd hangzásbeli változatainak megítélése átalakulóban van: a változatok a világ leképezésének egy-egy módját vagy éppen az önazonosítási megnyilvánulást jelentik. A szellemi ember az eszményre törekszik, s ellenállást tanúsít a pusztá gyakoriságból eredő változásoknak.

Wacha Imre előadása a kiejtési kézikönyv történetének eseményeit tárta fel. A munkálatok eredményeképpen Elekfi László és Wacha Imre szerzőségével *Az értelmes beszéd hangzása* című kötet már megjelent. Az előadó részletesen bemutatja e kötetet, majd megtudjuk, hogy a már 1974-ben elkészült a szövegfonetikai fejezet kézírata, ez – természetes módon – átdolgozást kíván meg.

Bencédy Józsefnek a Magyar Rádió és a magyar nyelv kapcsolatáról szóló előadása szerint a köznyelvi kiejtés mintája a rádióbemondók beszéde volt, az intézmény mindig felelősséget érzett a nyilvánosság előtti megszólalás iránt: 1976-ban Nyelvi Bizottságot, 1986-ban mikrofonbizottságot hozott létre, e bizottságok kidolgozták a rádióban rendszeresen megszólalók mikrofonjogának követelményeit. A rádió- és televízióbemondók rendszeres beszédtechnikai gondozása ma is folyik. Mára a bemondói munka mellett nagyobb szerepet kapott a riporterek, szerkesztők oldottabb beszédstílusa. A regionális stúdiókban ajánlatos a regionális köznyelvi színezet vállalása.

Balázs Géza előadása is a Rádió és a kiejtési norma kérdését taglalta. A norma – állapította meg – mind preskriptív, mind szociokulturális értelemben többretegű: köznyelvi, művészi, médianorma, csoportnyelvi norma stb. A médianorma elsősorban a közszolgálati médiumokra érvényes, mintaadó nyelvhasználat. A tanulmány a továbbiakban annak a szociolingvisztikai felmérésnek eredményeit ismerteti, amelyet a szerző egyetemi hallgatók körében végzett; a kérdések arra vonatkoztak, mi zavarja a hallgatókat a rádiós nyelvhasználatban, a hangzásban. Sajnálatosan a fiatalok alig hallgatják a Magyar Rádió műsorait, bár a nyelvi igénytelenséget minden rádiótípusban elvetik. A közszolgálati médium feladata: a fiatal korosztály visszahódítása, friss műsortípusok bevezetésével.

Gósy Mária és fiatal munkatársai (Markó Alexandra, Bóna Judit) reprezentatív (vagy nem reprezentatív, de jellemzésre alkalmas) mintavételen alapuló, korszerű szemlélettel és mérés technikával készített tanulmányokkal szerepeltek a konferencián.

Gósy Mária a spontán beszédben előforduló megakadásjelenségeket elemezte pszicholingvisztikai szempontból, ennek két útja van: a produkciót megelőző, a szimultán folyamatokra való következtetés, illetve a hibák, nyelvi botlások elemzése. A spontán beszéd létrehozását genetikai adottságok, artikulációs biztonság, az anyanyelvi ismeretek biztonsága, a gyakorlottság stb. befolyása. Az elhangzó beszédet tervezés előzi meg; a mindennapi beszédben nincs mód állandó újratervezésre, ezért a tervezés és a kivitelezés nincs mindig összhangban. A beszéd kísérőjelenségei a szünetek, nyelvbtlások. A megakadásjelenségeket funkcionálisan két típusba sorolja: a beszélő bizonytalanságából funkciótlan szünetek, hezitálások, nyújtások, újakezdések, ismétlések, tölteléksszavak adódnak, a téves kivitelezésből elszólások, nyelvbtlások, sorrendhibák, grammatikai-lexikai hibák fordulnak elő. A spontán közlések nem hibátlanok, de elválasztó kritérium, hogy a hibák ellenére az elhangzottak megérthetők legyenek.

Markó Alexandra A spontán beszéd – monologikus és dialogikus szövegek című tanulmányában abból a hipotézisből indul ki, mely szerint a két különböző szövegtípusban a szupraszegmentális jegyek eltérő módon jelennek meg, tehát szituációfüggők. A szereplő kísérleti személyek: négy, a standardot beszélő egyetemi hallgató; jól reprezentálnak egy-egy beszélői attitűdöt (bőbeszédű, szűkszavú, átlagos beszédmotivációjú, gyorsbeszédű és normál beszédtempójú). A szerző pontos leírást készít a hangfelvétel technikailag korszerű körülményeiről, a feldolgozás eszközeiről,

a hanganyag mérésének szempontjairól. Az eredmények – jóllehet a mintavétel nem reprezentatív – meggyőzőek; a monologikus és dialogikus szövegek között a beszédszakaszok átlagos időtartama, a szövegek relatív folyamatossága, a szünetek aránya, időtartama, a beszédtempó stb. tekintetében szignifikáns különbség állapítható meg.

Bóna Juditnak a beszédtempó sajátosságairól írt értekezése részletezi a beszédsebesség fő tényezőit: ezek az artikuláció sebessége, a szünetek száma és időtartama; produkciós szempontból a beszélő neme, életkora, személyisége, pszichikai állapota, a szociológiai háttér. A hallgatói észlelés ítéli meg, hogy lassú, közepes vagy gyors beszédűnek tart-e valakit; ezt is több tényező befolyásolja (a hallgató életkora, a szöveg megértésének nehézségei stb.). A beszédtempó egyénre jellemző sajátosság, ezért nehéz megváltoztatni. A gyorsított beszéd – a szerző vizsgálatai szerint – az artikulációs tempó, a szünettartás változásait, továbbá a megakadás-jelenségek gyakoriságát hozhatja magával. De megmutatkozhat „a magasabb rendű kognitív folyamatban” is: kevesebb szóval, szerkesztetlenebb mondatokban való előadásban. A logopédiai értelemben vett hadarók beszédében a szünetek hossza hozta létre a lassulást; ez a gyorsbeszédűekre nem érvényes: az ő beszédükben az artikuláció lassulása következett be a kísérlet folyamán. A beszédtempó felgyorsulása érintheti a beszédmegértési folyamatokat, a mondatok akusztikai szerkezetét – főként pedig a hosszabb szöveg megértését befolyásolhatja.

Adamikné Jászó Anna: A diákok beszéde és a kiejtési norma. A szerző megismételt egy 1978 szeptemberében végzett felmérést 1989 novemberében, 2000 februárjában, majd 2005 szeptemberében, azonos módszerrel és azonos szövegekkel tanítóképzős, tanárképző főiskolai és egyetemi hallgatók körében. A hallgatókról részletes diagnosztikai lapot állított ki, ezt a hangfelvételekkel párhuzamosan elemezte. A negyedszázad távlatából több változást állapított meg, mind a szövegértés, mind a hangzás tekintetében (renyhe ejtés, orrhangzós beszéd, a magánhangzók rövid ejtése, a beszédtempó gyorsulása, a *b* spirantizálódása veláris magánhangzók között stb.). Sok az olvasási hiba; ezt az olvasástanítási módszerek megváltozásának tulajdonítja a szerző.

Kerekes Barnabás mint a Magyar Rádió Beszélni nehéz! műsorának állandó közreműködője hangzó beszédünk néhány jellegzetes hibáját mutatta be az összegyűlt példaanyaga alapján. Öröndetes, hogy ilyen gyakorlati jellegű előadás is elhangzott a konferencián, szívesen olvasnánk a példák részletesebb elemzését.

Rozgonyiné Molnár Emma Multimediális módszer a beszédoktatásban címmel foglalta össze rendkívül eredményes oktatói munkájának tapasztalatait, kapcsolódva az 1965-ös kiejtési konferencia javaslataihoz: eszerint a pedagógusképző intézményekben rendszeres beszédtechnikai képzésben kell részt venniük a hallgatóknak. Beszédtechnikai oktatók utánpótlásával a személyi feltételeket meg kell teremteni. Ez az utóbbi javaslat nem valósult meg, azaz nem jött létre ilyen egyetemi szak, illetve képzés. A magyar és nem magyar szakos főiskolai hallgatóknak nyelvművelés, beszédtechnika tárgyat kötelezően fel kell azóta venniük; a tárgy gyakorlati jellegű. Az oktatáshoz főiskolai jegyzet készült, s fokozatosan egyre jobb technikai eszközök állnak rendelkezésre. A személyre szóló elemzések hatásosak, és igényességre szoktatják a hallgatókat. A multimediális módszerek lehetőséget adnak arra, hogy „az egész embert” tartsa a tanár a látómezőben.

Kocsor András, Bácsi János, Mihalovics Jenő és Sejtes Györgyi a 8. osztályosok számára kidolgozott számítógépes olvasásfejlesztési és beszédjavítási programjukat mutatták be. A Beszédmester nevű „terápia” fontos problémák megoldásához nyújthat hathatós segítséget – ajánlatos volna széles körű alkalmazása.

Az 1965-ös konferenciának is vitát kiváltó kérdése volt az *ë* hang ejtésének ügye. Kodály Zoltán és Bárczi Géza nézetével ellentétben Deme László, Lőrincze Lajos, J. Soltész Katalin józanul azt hangoztatta, hogy kötelezően nem lehet megtanítani azoknak, akik anyanyelvjárásukról nem hozták magukkal, de törekedni kell megőrzésére azok ejtésében, akik hitelesen tudják, mely szóalakokban hol kell megjelennie az *ë* hangnak.

Buvári Márta és munkatársai – Mészáros András, Novák Attila – számítógépes programot mutatnak be; automatikus *ë*-jelölő programot. A dolgozat a sok évtizedes kérdés újszerű megközelítése.

Gósy Mária zárszavában megállapította, hogy az 1965-ben kitűzött szakmai feladatok ma is érvényesek, s az akkor meghatározottak mellé fel kell venni „a beszéd percepciós vonatkozásait érintő kutatások erősítését, az elhangzó közlések megértésére vonatkozó ismeretek további bővítését, pontosítását gyermekkortól idős korig”. S ezeket az eredményeket be kell építeni a gyakorlatba.

A változatos tematikájú, hasznos kötetet az Eszterházy Károly Főiskola jelentette meg 2006 áprilisában az *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Sectio Linguistica Hungarica* sorozatában, Zimányi Árpád gondos szerkesztésében.

V. Raisz Rózsa